

ДО ІСТОРІЇ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

УДК 821.161.2 –3.09 «18»

Алла КАЛИНЧУК

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ МИКОЛИ СУМЦОВА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

У статті висвітлено шевченкознавчі студії М. Сумцова на межі століть, проаналізовано їх зміст. Акцентовано на зацікавленні вченого українською тематикою, що посилювалося з відродженням України в другій половині 19 ст.

Сумцов відзначив особливе Шевченкове замилування природою, ставлення до дітей, української пісні, виступав проти несправедливості і приниження народу. У студіях, присвячених вшануванню пам'яті Шевченка, він наголосив про товариські взаємини між В. Рєпніною і поетом, про постать В. Жуковського, його роль у викупі митця з кріпацтва.

Науковець долучився до українських дослідників спадщини митця, вперше застосував семантико-структурний метод аналізу твору, виокремив ряд власне Шевченкових мотивів. Учений сформулював наступні завдання, зокрема оголосив про нагальну потребу скласти словник Шевченка, вивчити формальний бік доробку поета, визначити можливі літературні наслідування / паралелі. Літературознавець пояснив своє бачення народності Шевченка, виокремив власне українські мотиви зовнішньої природи, історичні, релігійно-моральні, політичні (лише слов'янофільство), окремо – мотиви України та чумака. Мотив Дніпра він вважав одним із найголовніших у поезії Шевченка, а сімейно-родинний комплекс основним мотивом. Сумцов згодом планував підготувати ґрунтовне дослідження про мотиви поезій митця.

У студії «„Сонце заходить” Т. Г. Шевченко (в бытової і літературної обстановці)» Сумцов спробував дослідити окремий твір Шевченка в контексті світової культури.

Ключові слова: національне підґрунтя, поступ, українофільство, відродження, цензура, циркуляр, дослідження, реценція, біографія, візуальність, мотиви поезії, сторонні впливи, повне видання творів Шевченка, культура Слобожанщини.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з провідних в українському літературознавстві залишається шевченківська тематика. Спадщина (поетична і мистецька) Шевченка, особливості його світогляду, національне підґрунтя його творчості постійно перебували у центрі уваги наукових зацікавлень Миколи Сумцова (1854–1922) – відомого етнографа, фольклориста, літературознавця, педагога, громадського діяча, академіка ВУАН (1919). Різноманітні пошуки та розвідки вченого в галузі шевченкознавства є невичерпним джерелом у справі становлення української гуманітаристики не лише в Харківському університеті, а й у межах всієї держави в кін. 19 – поч. 20 ст. Статтю написано у рамках реалізації завдань планової теми відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ – «Рецепція творчості Шевченка: літературознавчий аспект».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дескрипцію деяких аспектів досліджень вченим не лише поетичної, а й мистецької творчості Шевченка розглянуто в монографії І. Шишова [28], публікаціях О. Павлової [6], І. Михайлина [5]. У запропонованій статті спробуємо зробити стислу синтезу шевченкознавчих досліджень Миколи Сумцова на межі століть.

Мета статті – довести, що нині вивчення досвіду шевченкознавчих студій М. Сумцова кін. 19 – поч. 20 ст. є важливим у процесі культурного та літературознавчого становлення України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток вітчизняної культури, літератури та функціонування української мови в Україні з 17 ст. суттєво гальмувалися з боку Російської імперії. Сфери використання української мови – публікації релігійних, навчальних та освітніх книжок, видання творів, вистави, лек-

ції, концерти було заборонено повністю – всі ці заходи регламентувалися царськими актами – указом Петра I 1720 р., Валуєвським циркуляром 1863 р., Емським указом 1876 р., додатком до Емського указу 1881 р. У 1870-і рр. у Харківському університеті українознавчі дослідження лише починали своє становлення, зокрема в роки наукової діяльності О. Потебні. У 1871 – 1875 р. М. Сумцов навчався на історико-філологічному факультеті, вивчав західноєвропейську літературу. З глибокою пошаною він ставився до своїх викладачів О. Кирпичникова та О. Потебні. Згодом в історико-філологічному товаристві Сумцов слухав лекції останнього про творчість Шевченка, що тоді набули широкого розголосу серед харківської громадськості (читав їх Потебня напівлегально, тексти не збереглися). Про цей важливий факт свого наукового пізнання постаті Шевченка вчений пізніше згадав у студії «Харьков и Шевченко» [19, 5]. Саме О. Веселовський та Потебня порадили йому досліджувати українську проблематику, оскільки вони вважали, що вивчення рідної культури є потрібнішим у науковому відношенні.

І. Айзеншток вказав на українофільську обстановку, що була у Харкові в той період, на українські вподобання Сумцова, що визначили його подальші наукові інтереси [1, 206]. У своїх спогадах юнак згадував про навчання в Другій Харківській чоловічій гімназії, де не викладали українську мову та культуру, проте він самотужки прочитав твори І. Котляревського і Г. Квітки-Основ'яненка, знав напам'ять українські народні пісні, найкращі з них записував у зошит [1, 207; 27, 15]; у сьомому класі гімназії вільно володів латинською, німецькою, давньогрецькою і французькою мовами, а загалом знав близько десяти мов. Серед українофільського оточення Харкова були І. Срезневський та М. Костомаров, які вплинули на О. Потебню, останній – на Сумцова.

Зацікавлення Сумцова Україною посилювалося з її відродженням у другій половині 19 ст. Звернення до постаті Шевченка не було випадковим для вченого. Сумцов – автор понад тридцяти шевченкознавчих студій, що переважно були надруковані у періодиці, почасти окремо. Як один із найактивніших

членів Харківського товариства з поширення у народі грамотності у 1882 р. він підготував до видання збірку творів Шевченка із серії «Читання для народу», однак Головне управління у справах друку заборонило її [див.: 21, 198]. Входячи до Видавничого комітету Товариства, він склав кілька брошур практичного напрямку для народного читання, написав спеціальну працю «Новейшая поэзия как образовательное средство для крестьян» (1883), де боронив необхідність освіти для народу, робив все, аби познайомити громадськість зі справжніми творами світового мистецтва. Серед таких зразків, переконаний вчений, заслуговували на увагу і обов'язкове прочитання поезії Шевченка: «Для Малороссии настоящим сокровищем представляется «Кобзарь» Тараса Шевченко.<...> Шевченко явился на вечерней заре украинской народной поэзии. Он воспринял в свою поэтическую душу весь ее мягкий, прощальный блеск и перелил его в перлы литературные. Это был как бы последний поэт двадцатимиллионного украинского народа, изливший его словом и в его духе чудные песни про все, чем славилась и красилась Украина в прошлые столетия. Чрезвычайная простота и искренность в выражении, глубокая гуманность в обрисовке личных и семейных отношений простого украинского народа — составляют характеристическую особенность произведений Шевченко и делают его поэзию драгоценным нравственно-воспитательным средством. <...>» [13, 14].

З листування Сумцова відомо, що він у своєму творчому доробку мав кілька досліджень про Шевченка. Так, у листі до Ф. Лебединцева у 1883 р. учений писав, що надіслав до журн. «Киевская старина» невелику статтю «Днепр в поэзии Шевченко» (проте її не було надруковано) [10, 79]. Пізніше Сумцов, ймовірно, використав цей матеріал у студії «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко» [14]. У вищезазначеному листі згадував ще одну — «Старики и дети у Шевченко», її планував надіслати так само Лебединцеву для публікації у журн. «Киевская старина». В іншому листі до Ф. Лебединцева від 14 січня 1884 р. Сумцов попросив не друкувати розвідку «Днепр в поэзии Шевченко», оскільки царський уряд у той період звинуватив журнал в українофільстві [10, 79]. Сумцов був добре

обізнаний з матеріалами про Шевченка, що в ті роки виходили на сторінках журн. «Киевская старина». Він схвально відгукнувся про замітку Ф. Лебединцева «Мимолетное знакомство мое с Т. Г. Шевченком и мои об нем воспоминания» (Киевская старина. – 1887. – № 11. – С. 563 – 577) [11, 97].

Упродовж 1881 – 1882 рр. київський та одеський цензурні комітети за антиукраїнським указом Олександра II (1881) серед інших українських матеріалів заборонили друкувати українською мовою біографічну працю Сумцова про поета [докл. див.: 22]. Цей факт зафіксовано й у листі Сумцова до Б. Грінченка від 1 травня 1901 р. [12, 215]. У ст. «Кладбище рукописей» вчений згадав свою кн. «Біографія Шевченка», написану українською мовою, що зникла у петербурзькому цензурному комітеті і, на його переконання, втратила вже наукову цінність [8, 127].

Вперше у 1882 р. Сумцов опублікував студію «По случаю 21-й годовщины со дня смерти Т. Г. Шевченко (умер 26 февраля 1861 г.)» [17], присвячену вшануванню пам'яті Шевченка. Науковець вказав на світове значення творчість поета: «В его поэзии и в особенности в его прекрасной личности отразилось широкое чувство любви к миру и людям. <...> Понятно, что человек с таким золотым сердцем, должен был при художественном творческом даровании создать истинно прекрасные произведения, и Шевченко действительно написал много такого, что сделало его имя дорогим не только в Малороссии, но и во всем славянском мире» [17]. Сумцов відзначив особливе Шевченкове замилювання природою, котрою «наслаждался <...>, как художественным произведением, и изучал ее» [17], ставлення до дітей, української пісні, виступав проти несправедливості і приниження народу.

Відомо, що Сумцов стежив за працями про життя і творчість Шевченка, що вийшли в кін. 19 ст. (книжки М. Чалого та О. Кониського). Науковець вважав за необхідне згадати про княжну В. Рєпніну, яка померла 9 грудня 1891 р. в Москві. Про її смерть учений прочитав у газ. «Русские ведомости» за 1891 р. (орієнтовно після 28 листопада), цей некролог він передрукував у журн. «Киевская старина» під назвою «Памяти кн. В. Н. Репниной» [16, 312 – 313].

Літературознавець нагадав читачеві, що з В. Репніною Шевченко познайомився в Яготині влітку 1843 р. Вона зберігала товариські взаємини з поетом протягом життя, підтримувала його під час заслання, доклала багато зусиль, щоб полегшити долю митця, надсилала йому книжки, листувалася з ним (відомо про вісім листів Шевченка до княжни і шістнадцять – її до поета). Згодом Сумцов планував підготувати розлогу статтю про Репніну і Шевченка [див.: 16, 313].

Ще у листі до Ф. Лебединцева від 19 листопада 1889 р. Сумцов зазначав, що має чорнові намітки кількох статей про Шевченка, обіцяв доопрацювати їх і надіслати в журн. «Киевская старина» [11, 118]. Мова йшла, зокрема, і про статтю «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко». Її вчений опублікував у журн. «Киевская старина» [14]. Згодом під назвою «Главные мотивы поэзии Т. Г. Шевченко» передруковано в «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» (Х., 1905. – Т. 16. – С. 210 – 224), зб. «Из украинской старины» (Х., 1905. С. 82 – 96) під № 5. О. Целевич у відгуку на статтю Сумцова підкреслив, що вчений подав лише реєстр мотивів, котрі він побачив в поезіях Шевченка, а «вони угруповані по внутрішньому їх спорідненню, декотрі аргументовані й поперті відповідними місцями Кобзаря (вид. 1883)» [23, 5]. Літературознавець залучив до аналізу тексти з «Кобзаря» (СПб., 1883), вважав, що «по внутреннему содержанию Кобзарь – памятник сложный и богатый» [14, 211]. На його думку, у збірці Шевченка показано українську мову в її історичному розвитку, козацьке минуле, кріпосництво, солдатчину, становище жінки в тогочасних умовах. Він акцентував увагу на тому, що у творчості українського поета поєднано, з одного боку, філософію пісень народних кобзарів і Сковороди, з іншого, поезію А. Міцкевича, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова [14, 211].

Науковець розглядав народну як поезію найближче джерело і головний посібник для творчості Шевченка [14, 211], а своєю поезією митець наближався до козацького епосу, за образами – до «Слова о полку Ігоревім» [14, 211]. Тому дослідник застерігав, що головною проблемою вивчення творчості Шевченка є те, що вона «насквозь пропитана народностью, и

крайне, трудно, почти невозможно, определить, где кончается малорусская народная поэзия и где начинается личное творчество Шевченко» [14, 211].

Вчений наголосив на проблемі літературознавчого аналізу поезії Шевченка. Він зазначив, що останнім часом вийшло кілька цінних статей О. Партицького, І. Франка, К. Студинського, О. Колесси, які відіграли помітну роль у вивченні творчості поета в другій половині 19 ст. Науковець долучився до українських дослідників творчості митця, вперше застосувавши семантико-структурний метод аналізу твору, виділив ряд мотивів поезій, визначив наступні завдання: 1) скласти словник Шевченка; 2) вивчити формальний бік творів поета, тобто композицію вірша, художні засоби; 4) відшукати відповідні літературні паралелі в поезіях українських, польських і російських – з метою виокремити можливі літературні наслідування, загальні засоби художньої концепції; 5) шляхом окреслення всіх мотивів «определить главные запасы житейских наблюдений, какие накопил Шевченко, и его личные точки зрения» [14, 213].

Літературознавець зупинився на аналізі ролі і призначенні поезії взагалі, поета зокрема, вказав на твори, в яких митець звертається до ролі слова, музи, пісні, ниви у суспільстві. Проте Сумцов був переконаний, що серед них варто розглянути й зразки, де мовиться про щастя, славу, думу, кобзаря, пророка [14, 213 – 214]. Учений зауважив, що часто поет отожднював себе з кобзарем, він наділяв його рисами народного співця, рідше – пророка [14, 214]. Дослідник постійно підтверджував свої міркування прикладами з «Кобзаря» 1883 р.

Науковець вважав, що саме народність поезії Шевченка є основою його творчості: «Душа Шевченка до такой степени насыщена народностью, что всякий, даже посторонний, заимствованный мотив получает в его поэзии украинскую национальную окраску» [14, 214]. Це дало йому можливість виокремити кілька її чинників: 1) народність зовнішню, запозичень і наслідувань; 2) народність внутрішню, психологічно спадкову [14, 214]. До зовнішніх, запозичених мотивів він відносив: 1) народні пісні, що їх залучав Шевченко повністю, частково,

або переробки, місяцями лише згадки; 2) легенди, казки, приказки, прислів'я, перекази (зустрічалися рідше); 3) повір'я і звичаї; 4) багато образів взято з народної поезії; 5) порівняння і символи, що їх запозичив Шевченко; 6) мотив України. Наступним чином він охарактеризував народність внутрішню, що «определяется далее его мирозерцанием, излюбленными его точками зрениями на внешнюю природу и на общество, причем в отношении к обществу выделяется элемент исторический — его прошлое, и элемент бытовой — современность» [14, 216].

Сумцов виділив власне українські мотиви зовнішньої природи: сонце, місяць, вечірня зірка, хмара, вітер, море, Дунай, калина, лілея, ряст, барвінок, перекотиполе, соловей, чайка, сич. Мотив Дніпра вчений вважав одним із найголовніших мотивів всієї поезії Шевченка [14, 218], з ним «в сознании поэта связывались исторические воспоминания и любовь к родине» [14, 218]. Мотив України він охарактеризував як звичайний мотив, вважав його недостатньо розкритим у творчості Шевченка: або згадував побіжно, або «с обрисовкой или естественно-физической, или исторической, так что при систематизации мотивов приурочение Украины представляет некоторое затруднение. С наибольшей основательностью мотив этот может быть отнесен в разряд мотивов внешних» [14, 219].

Окремо вчений вирізняв історичні мотиви, серед них: плач Ярославни, гетьманщину, козацтво, панщину, солдатчину, панщину, історичні місцевості – Чигирин, Трахтемирів, історичні особи – Хмельницький, Дорошенко, Семен Палій, Підкова, Гамалія, Гонга, Залізник, Головатий. Сумцов підкреслив, що у Шевченка під одним мотивом можуть «скриваться разные понимания, напр., в одних местах гетьманы „варшавське сміття” (175), прокляти (270), в других гетьманщина называется „святой”» [14, 220]. На думку науковця, мотив про чумака перебуває на межі між історією та сучасністю [14, 220], «чумачество описано в духе народных песен, и местами под прямым их влиянием, что может быть наглядно выяснено соответствующими народными параллелями из сборников Рудченко, Чубинского и др.» [14, 220]. Вказав Сумцов і на мотиви солдатчини (його він вважав «архаїчним

явищем» [14, 221]) і чужини (представленої у Шевченка у стилізаціях народних пісень).

Наголосив вчений і на релігійно-моральних мотивах, складовими яких є релігійне почуття, молитва, київські святині, чудотворний образ Богородиці, християнські принципи добра, надії, прощення ворогів – це все (був переконаний дослідник) рятувало поета від песимізму і відчаю протягом життя [14, 221]. Такими мотивами наповнений весь «Кобзар» Шевченка [14, 222]. У тісному взаємозв'язку із релігійно-моральними мотивами Сумцов розглядав поняття про багатство і бідність, значення праці [14, 222]. З цензурних міркувань дослідник оминув політичні мотиви, зокрема виділив слов'янофільство Шевченка [див. докл.: 14, 223]. Окремо науковець вичленував етнографічні, автобіографічні, літературно-побутові мотиви.

Основним мотивом творчості Шевченка літературознавець вважав сімейно-родинний комплекс. До поезій з таким мотивом він зараховував ті, що змальовували українське село (ідеалом для Шевченка було веселе село [14, 224]), українську хату; молодих людей (парубоцтво, дівоча краса); шлюб (нерівний шлюб за роками, за соціальним становищем); матір, батька, сина і дочку (стосунки між батьком і сином, стосунки між матір'ю і сином, ставлення до матері взагалі); з особливим трепетом – дітей, байстрюків, покритку, наймичку; старих людей (бідні вдови, діди, дід з онуками, старий кобзар Перебендя) [докл. див.: 14, 225 – 227]. Вчений виокремив образи смерті та цвинтаря як своєрідні, власне українські мотиви [14, 226]. Отже, накресливши реєстр мотивів поезій Шевченка, Сумцов планував з часом підготувати ґрунтовне дослідження.

Не зміг обійти увагою дослідник і постать В. Жуковського, його роль у викупі Шевченка з кріпацтва. На переконання Сумцова, російський письменник В. Жуковський мав на той час широкі та різнобічні зв'язки в Російській імперії; для багатьох він став товаришем, наставником, радником, у 1830-х – 1840-х рр. очолював «Общество вспомоществования нуждающимся литераторам». Колу цих проблем Сумцов присвятив студію «Отношение В. А. Жуковского к Г. Ф. Квитке, Т. Г. Шевченко, М. А. Максимовичу» (Мирный труд. –

1902. – № 2. – С. 87 – 93), цей само текст вийшов окремим відбитком (Х., 1902. – 7 с.) Доопрацьовану ст. під назвою «В. А. Жуковский и Т. Г. Шевченко» включив до вид. «Харьковский университетский сборник в память В. А. Жуковского и Н. В. Гоголя» (Х., 1903. – С. 71 – 75).

Покликаючись на біографічні книжки про Шевченка М. Чалого та О. Кониського, Сумцов розповів про знайомство поета через Є. Гребінку з О. Венеціановим, К. Брюлловим, Жуковським та М. Віельгорським, всі вони відіграли головну роль у підготовці та викупі Шевченка з кріпацтва. Віельгорський брав участь в організації лотереї, в якій було розіграно портрет Жуковського, виконаний Брюлловим. Сумцов спробував з'ясувати роль царської родини у цьому викупі [15, 3 – 4]. Він назвав ще одне прізвище, що було, на його думку, причетне до справи викупу Шевченка – графиня Ю. Баранова, яка брала активну участь у деяких благодійних справах Жуковського. Сумцов послався на матеріали, присвячені Жуковському, серед них 12 листів і записок Жуковського до графині, що їх опубліковано на сторінках журн. «Русская старина» (1902. – Апрель. – С. 24 – 126). В академічній «Біографії» Шевченка (К., 1984) прізвище Ю. Баранової відсутнє. Посилаючись на Кониського, Сумцов навів кілька фактів з біографії Шевченка, пов'язаних із Жуковським. Так, у 1839 р. останній привіз із-за кордону мистецькі твори Корнеліуса, Гессе та ін. митців мюнхенської школи. Проте ні Шевченку, ні В. Штернбергу колекція не сподобалася [15, 5]. Згодом, відбуваючи заслання, Шевченко написав листа до Жуковського між 1 і 10 січня 1850 р. з проханням поклопотати про дозвіл йому малювати [15, 5]. Слідом за Кониським, Сумцов припустив, що, не без участі Жуковського, про Шевченка клопотали А. Гудович та О. Толстой через графа В. Петровського. Відомо, що Шевченко у листах до інших осіб писав про Жуковського «с чувством глубокой признательности <...>, как своему благодетелю, <...>, упоминающая о Жуковском, почтительно прописывала полностью его имя и отчество» [15, 6], – зазначив Сумцов.

Вперше статтю «Стихотворение „Сонце заходить” Т. Г. Шевченко в бытовой и литературной обстановке» Сумцов

надрукував у газ. «Южный край» (1902. 26 февр.), згодом – «„Сонце заходить” Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке)» опублікував у «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» (Х., 1905. Т. 16. С. 225 – 233), включив до вид. «Сумцов Н. Из украинской старины» (Х., 1905. – С. 97 – 105) під № 6 [18]. В академічному виданні «Повного зібрання творів: У 12 т.» вірш Шевченка подано під назвою «N. N. – Сонце заходить, гори чорніють», що його поет написав у 1847 р. Ймовірно, що у 1857 р. у Новопетровському укріпленні він дописав заголовок-присвяту «N. N.» [24, 547].

Розповідаючи про умови, в яких опинився на засланні Шевченко, Сумцов послався на уривок із повісті «Несчастный» (1855), в якій митець описав Орську фортецю: «Редко можно встретить подобную бесхарактерную местность. Плоско и плоско» [25, 240]; на лист поета до В. Репніної від 24 жовтня 1847 р.: «<...> Местоположение здесь грустное, однообразное, тощая речка Урал и Орь, обнаженные серые горы бесконечная киргизская степь. <...> прежние мои страдания, в сравнении с настоящими, были детские слезы: горько, невыносимо горько!» [27, 36] (правда, у студії Сумцов об'єднав дві цитати з різних джерел в одну, у читача складається враження, що це все з вищевказаного листа до В. Репніної – А. К.). Літературознавець, посилаючись на Шевченкового біографа О. Кониського, прокоментував побутовий контекст, тобто умови його перебування в Орській фортеці, порівняв її природу з природою України, що оточувала митця в різні періоди творчості.

Сумцов докладно зупинився на розгляді літературного контексту аналізованої поезії. Він наголосив, що «посторонних литературных влияний тут нельзя допустить, хотя, как далее будет указано, в литературе существует много произведений, весьма сходных по мысли и по строению. Эти сходные произведения интересны для определения ценности отдельных художественных образов и способа сочетания их под различными индивидуальными и национальными влияниями» [18, 98].

На думку науковця, вірш Шевченка має суміжні перегуки з іншими творами, він спробував класифікувати їх за змістом (порядкуво):

I. У відтворенні сутінок (рядок «Сонце заходить, гори чорніють») знайшов паралелі: 1) у народній поезії: навів приклади зі зб. П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...» (СПб., 1872. Т. 3: Народный дневник) та Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси: У 3 ч.» (М., 1878. Ч. 3. Отд. 2); 2) у Ф. Тютчева: два вірші – «Сумерки» (1835) і «День вечерееет, ночь близка» (за списком 1851 р.). Сумцов вважав, що наближеними до Шевченкового рядка є перші строфи з другої поезії Тютчева. Він підкреслив, що Шевченків вірш відрізняється від твору Тютчева, оскільки «у Шевченко картина расширяется постепенно и последовательно в нежных ласкающих тонах» [18, 99]. Цілком природно, пояснював дослідник, що при заході сонця «гори чорніють» – таку картину поет міг бачити біля підніжжя гір поблизу Орської фортеці.

II. У відтворенні світу пташок під час сутінок («Пташечка тихне, поле німіє»). Науковець пояснював такий стан природи тим, що «малочисленные степные птички рано затихали, и песни их, должно быть, не были звонкими для украинского поэта, тем более, что Шевченко сначала было заподозрил полное отсутствие голосистого птичьего мира в печальных местах Орска» [18, 99]. Відомо, що Шевченко спочатку з пересторогою поставився до навколишнього середовища Орської фортеці, свій стан він описав у повісті «Близнецы» [18, 90], про побачене за межами фортеці – у листі до В. Репніної від 24 жовтня 1847 р. [18, 36]. Дослідник навів аналогію до вислову Шевченка «поле німіє» із жнивварської пісні: «Ой чиє ж то поле задрімало, стоя?» (таку пісню зустрічаємо у зб. «Народные южнорусские песни / Изд. А. Метлинского під назвою «Ой чиє то поле...»).

III. У спогадах про Україну («і серцем лину / В темний садочок на Україну»). Сумцов нагадав, що у Шевченка є ще один оригінальний опис літнього вечора [18, 99 – 100] – поезія «За сонцем хмаронька пливе» (1848), що «восполняет те картины природы, при виде которых отдыхало истомленное сердце поэта» [18, 99 – 100]. Дослідник підкреслив, що, перебуваючи

на засланні, митець мріяв про Україну з її Дніпром або садами [18, 35]. Він помітив, що характерною ознакою України є її розкішні сади, їх часто оспівували в народних піснях (див.: зб. П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...»), згадував про них і Пушкін в листі до сестри А. Керн в Україну [18, 100].

IV. Про призначення поета та роль поезії («Лину я, лину, думу гадаю, / І ніби серце одпочиває»). Сумцов підкреслив, що такий мотив був властивий російським поетам В. Кюхельбекеру, Є. Баратинському, О. Пушкіну [18, 101]. Дослідник вважав, що вірш «І знов мені не привезла» (1848) Шевченко створив у стилі Баратинського і Пушкіна [18, 101].

V. Мотив України – мотив коханої (рр. 8 – 15 вірша) [18, 101]. Ці мотиви, підкреслив Сумцов, зустрічалися у творчості багатьох поетів, в одних образ зірки виступав символом далекої батьківщини [18, 101], в інших – символом далекої батьківщини була згадка про кохану, у небагатьох з них обидва мотиви «находяться во взаимном слиянии в одном стихотворении, у Шевченко с некоторым перевесом мотива о карих очах» [18, 101].

Дослідник розглянув літературну паралель до вірша Шевченка – елегію Пушкіна «Редеет облаков летучая гряда» (1820). Він прийшов до висновку, що, незважаючи на схожість в умовах творчості під час створення обох поезій, Шевченкова – оригінальна і «подкупает в свою пользу глубокой задушевностью» [18, 102]. Літературознавець порівняв вірші Шевченка, О. Пушкіна та В. Вордсворта «Вечерняя звезда земли моей» (1802), останній вирізнявся від перших двох творів патріотичними мотивами. На думку Сумцова, подібні мотиви звучали і в поезії «Звезда» О. Федорова (Вестник Европы. – 1898. – Кн. 8) [18, 103]. Схожі мотиви (як у Шевченка і Пушкіна) звучали й у німецького письменника Г. Зудермана (оповідання «Звезды, к которым не стремятся»). Науковець зіставив мотив про вечірню зірку і кохану в російській, українській, чуваській піснях, пісні іспанських арабів [18, 104 – 105].

Розвідка продемонструвала спробу Сумцова розглянути окремий твір Шевченка в контексті світової культури,

порівнюючи його з російськими та англійськими поетами, народними піснями різних народів, вчений довів, що був достатньо обізнаний зі світовим письменством.

Висновки. Сумцов ґрунтовно знав статті О.Партицького, І. Франка, К. Студинського, О. Колесси про Шевченка-поета, біографії про нього В. Маслова, М. Чалого та О. Кониського. Науковець долучився до українських дослідників творчості митця, вперше застосувавши семантико-структурний метод аналізу твору, виділив низку мотивів його поезій, виокремив завдання: 1) скласти словник Шевченка; 2) вивчити формальний бік творів поета, тобто композицію вірша, художні засоби; 4) відшукати відповідні літературні паралелі в поезіях українських, польських і російських – з метою визначити можливі літературні наслідування / паралелі, загальні засоби художньої концепції; 5) шляхом окреслення всіх мотивів планував ґрунтовно охарактеризувати власне Шевченкові мотиви. Студія «„Сонце заходить” Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке)» – спроба Сумцова дослідити окремі Шевченків твір в контексті світової культури.

Розвідки М. Сумцова на межі століть – показові для періоду становлення шевченкознавства в кін. 19 – на поч. 20 ст.

Список використаної літератури

1. Айзеншток І. Микола Хведорович Сумцов (1854 – 1922) / І. Айзеншток // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 201 – 211.
2. Багалій Д. І. Наукова спадщина акад. М. Ф. Сумцова / Д. І. Багалій // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 162 – 171.
3. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Білецький О. Зібрання творів: У 5 т. – К., 1965. – Т. 2. – С. 72 – 110.
4. Єфремов С. Історія письменства в працях акад. М. Ф. Сумцова / С. Єфремов // Записки історико-філологічного відділу УАН. – 1926. – Кн. 7 – 8. – С. 1 – 6.
5. Михайлин І. Сумцов Микола Федорович / І. Михайлин // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – К., 2015. – Т. 5. – С. 1013 – 1014.
6. Павлова О. Г. Тема Т. Г. Шевченка у науковій спадщині М. Ф. Сумцова / О. Г. Павлова // Шевченкіана на початку XXI століття: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 25 берез. 2004 р. – Х., 2004. – С. 177 – 187.

7. Сумцов Н. Ф. [Автобиография] / Н. Ф. Сумцов // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905). – Х., 1908. – С. 104 – 110.
8. Сумцов Н. Кладбище рукописей / Н. Сумцов // Наука на Украине. – 1922. – № 2. – С. 127 – 128.
9. Сумцов М. Ф. Лист до Ф. Г. Лебединцева [1883 р.] / М. Ф. Сумцов // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів АН Української РСР. – К., 1966. – С. 79.
10. Сумцов М. Ф. Лист до Ф. Г. Лебединцева від 14 січня 1884 р. / М. Ф. Сумцов // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів АН Української РСР. – К., 1966. – С. 79.
11. Сумцов М. Ф. Листи до Ф. Г. Лебединцева [1887 г], від 19 листопада 1889 р. / М. Ф. Сумцов // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів АН Української РСР. – К., 1966. – С. 97, 118.
12. Сумцов М. Ф. Лист до Б. Д. Грінченка від 1 травня 1901 р. / М. Ф. Сумцов // Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів АН Української РСР. – К., 1966. – С. 215.
13. Сумцов Н. Ф. Новейшая поэзия как образовательное средство для крестьян. / Н. Ф. Сумцов – Х., 1883. – 24 с.
14. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1898. – Т. 60. – № 2. – С. 210 – 228.
15. Сумцов Н. Ф. Отношение В. А. Жуковского к Г. Ф. Квитке, Т. Г. Шевченко и М. А. Максимовичу. / Н. Ф. Сумцов – Х., 1902. – 7 с.
16. [Сумцов Н. Ф.] Памяти кн. В. Н. Репниной / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1892. – Т. 36. – № 2. – С. 312 – 313.
17. Сумцов Н. Ф. По случаю 21-й годовщины со дня смерти Т. Г. Шевченко (умер 26 февраля 1861 г.) / Н. Ф. Сумцов // Южный край. – 1882. – 26 февр.
18. Сумцов Н. «Сонце заходить» Т. Г. Шевченко (в бытовой и литературной обстановке) / Н. Сумцов // Сумцов Н. Из украинской старины. – Х., 1905. – С. 96 – 105.
19. Сумцов Н. Харьков и Шевченко. / Н. Ф. Сумцов – Х., 1911. – 9 с.
20. Ткаченко І. Акад. М. Сумцов і Слобожанське письменство / І. Ткаченко // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії України. – Х., 1924. – С. 15 – 22.
21. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Зб. документів і матеріалів. – К., 2013. – 810 с.
22. Уманець М. (Комаров М.) Дещо з історії українського письменства ХІХ віку / М. Уманець // Діло. – 1885. – 2 берез. – С. 1 – 2.
23. Целевич О. Наукова хроніка. Огляд часописів за 1898 р. – Часописи, видавані на російській Україні / О. Целевич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1899. – Т. XXX. – С. 5.

24. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2001. – Т. 2. – 782 с.
25. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 3. – 588с.
26. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – 597 с.
27. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 6. – 629 с.
28. Шишов І. Українознавець (Спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова): Дослідження / І. Шишов. –Х., 2000. – 171 с.

Одержано редакцією – 10.05.16
 Прийнято до публікації – 18.10.16

Summary. Kalynchuk A. Shevchenkoznavchi studios by Nicholas Sumtsova in turn of the century.

In the article is considered the shevchenkoznavchi studio by N. Sumtsova on the verge of the century and analyzed their contents. Pay attention on interest of Ukrainian scientist to Ukrainian thematic, which intensified with the revival of Ukraine in the second half of the 19th century.

Sumtsov noticed special Shevchenko's admiration of nature, his attitude to the children, Ukrainian songs, played against injustice and humiliation of people. In studies, which are devoted to commemorate Shevchenko emphasized the friendly relations between W. Reprina and poet, the figure of V. Zhukovsky, his role in the redemption of the artist from serfdom.

The scientist joined the Ukrainian scholars of the artist, firstly have applied semantic and structural analysis method of the work, identified a number of reasons poems thus planned to describe their motives Shevchenko. The scientist has identified a number of problems, including the need to draw announced Dictionary Shevchenko examine the formal side the works of the poet and identify possible literary imitation / parallel. Sumtsov explained his vision of the nation Shevchenko Ukrainian allocated own motives external nature, historical, religious, moral, political (only Slavophil's) and separately considered the motif of Ukraine and Chumak. The motive of the Dniro

he considered one of the main reasons, but the main motive of family-related complex. Sumtsov later planned to prepare a thorough study of the motives of poems by the artist.

In the studio «„The Sun goes down” by Shevchenko (in the situation of household and literary)» Sumtsov tried to investigate one of the Shevchenko's work in the context of world culture.

Keywords: national basis, progress, ukrainophilism, revival, censorship, circular, study, reception, biography, visualization, motives poetry, foreign influences, complete edition of Shevchenko, culture of the Slobozhanshchina.

УДК 82-92:821.161.2

Дмитро ЄСИПЕНКО

**«...Я ГАЗЕТУ ПОКИ ПРОЧИТАЛА, ТО ВСЮ ЇЇ
СЛІЗЬМИ ЗМОЧИЛА...»: ДО ІСТОРІЇ ПУБЛІКАЦІЇ
ТА ЧИТАЦЬКОЇ РЕЦЕПЦІЇ
СТАТТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
«ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ»**

Стаття освітлює контекст появи замітки на сторінках «Громадської думки», першої української щоденної газети Наддніпрянщини. Коротко охарактеризовано структуру та смислове наповнення Грінченкового матеріалу. З одного боку, він представляє досить традиційну модель інтерпретації творчості Шевченка, національного поета і вчителя. З іншого, автор статті закликає не лише до словесного вшанування поета, але й до розуміння його текстів як щоденного керівництва до дії. Окрему увагу звернено на